

Imitáció és parafrázis

Szövegváltozatok a magyar régiségben

Tudományos konferencia
Pécs, 2019. május 23–25.

Szerkesztette
Bartók István
Jankovits László
Pap Balázs

Pécs, 2020

TARTALOM

Előszó.....	7
-------------	---

PRÓZA

AZ EGYHÁZI PRÓZA MŰFAJAI BÓL A KÖZÉPKORTÓL A 18. SZÁZADIG: HAGIOGRÁFIA, HITVITA, PRÉDIKÁCIÓ

KLÁNICZAY GÁBOR

Marcellustól Ráskay Leáig. Compilatio, egybeszerkesztés, újraírás a Margit-legendákban.....	11
---	----

LÁZÁR ISTVÁN DÁVID

Kényszerű imitatio? Wolfgang Schreck tézisei és Laskai Csókás Péter cáfolata	19
--	----

BALLA LÓRÁNT

Csete István (elmondott) prédikációja bencés szerzetes kézírásában?	27
---	----

FORDÍTÁS, IMITÁCIÓ ÉS PARAFRÁZIS A VALLÁSOS PRÓZÁBAN

NAGY LEVENTE

A magyar Huszita Bibliától az első román bibliafordításig (Bibliafordítási technikák a Kárpát medencében a 15–16. században).....	49
---	----

PAPP INGRID

A <i>Praxis pietatis</i> cseh nyelvű fordítása	69
--	----

PETRÓCZI ÉVA

Drégelypalánki János: <i>Praxis pietatis contracta</i>	87
--	----

KNAPP ÉVA

II. Rákóczi Ferenc: <i>Aspirationes</i> – irodalmi minták	95
---	----

TÖRTÉNELEM ÉS FILOZÓFIA

KASZA PÉTER

Parafrázis parafrázisa. Narratívák Szigetvár 1556. évi ostromáról.....	117
--	-----

SIMON JÓZSEF

Humanizmus és felvilágosodás. Az antik <i>e consensu omnium</i> érv parafrázisai: Bethlen, Vossius, Cherbury.....	141
---	-----

VERS

IMITÁCIÓ ÉS PARAFRÁZIS AZ EGYHÁZI ÉS A VILÁGI KÖLTÉSZETBEN

PALOTÁS GYÖRGY

A Thuróczy-krónika egyik korai szövegátvétele. Valentinus Polidamus és a <i>De origine ac rebus gestis Hungarorum</i> ának forrásai	155
---	-----

NÉMETH DÁNIEL

A <i>Tē Deum laudamus</i> magyar nyelvű változatai 1492 és 1676 között.....	167
---	-----

FARMATI ANNA	
A hexameron-himnuszok első magyar parafrázisairól.....	183
PAP BALÁZS	
Gyülekezeti ének és zsoltárparafrázis.....	195
SZATMÁRI ÁRON	
Tiltott, Túrt, Támogatott. Hangszerek az unitárius zsoltárfordításokban.....	205
MAJOROSSY IMRE	
„Daß ich beständig bin” azaz: „fottig én híven szolgáltam”. Regnart költeményeinek imitációja/parafrázisa Balassinál.....	223
JANKOVITS LÁSZLÓ	
PTE-pafrázisok.....	235
MARÓTHY SZILVIA	
Számszimbolika és tipográfia. Adalék a Syrena-kötethez.....	243
KOLTAI KORNÉLIA	
Idézés, utánzás, eredetiség. A parafrázis megjelenési formái a magyar peregrinusok 17. századi héber nyelvű üdvözlőverseiben.....	249
BARTÓK ISTVÁN	
„...rút genyetség az evesült sebekből...” Gyöngyösi István naturalizmusa	273
HERNÁDY JUDIT	
Imitáció-típusok és önparafrázis Esterházy Pál lírájában	285
H. KAKUCSKA MÁRIA	
Imitáció és parafrázis: Szövegváltozatok Orczy Lőrinc és köre költészetében. Háttér és hatások.....	305

Maróthy Szilvia

Számszimbolika és tipográfia Adalék a Syrena-kötethez

A tipográfiai tudatosság, a tipografikus és kéziratos határjelölő elemek vizsgálata a 17. századi verskötetek szempontjából is fontos információkkal szolgálhat. A tipografikus elrendezés és a határolójelek értelmezése a Syrena-kötet esetében olykor igen távoli asszociációkat indított el elemzőiben. Erre jó példa Nényei Pál monográfiájának „duplavlónala”: a *Fantasia poeticát* kettéválasztó kettős vonal értelmezésében egyenesen az esküvőt jelenti.¹ A Syrena-kódex és Fráter István kéziratos verskötetének kapcsán Orlovsky Géza vetette fel, hogy elképzelhető egy, a Zrínyihez köthető tipográfiai tudatosságot előtérbe helyező hagyomány.²

Badics Ferenc nyomán Kovács Sándor Iván a *Szigeti veszedelem* három számozatlan strófájának keletkezését a „nyomdai ízlés” érvényre jutásával magyarázza. Badics a következő megfigyeléseket teszi:

Ép így elmaradhatott volna az a versszak, melyet a XIV. ének végéhez toldott Deli Vid dicsőítésére s az az ötsoros versszak, melyben a XV. ének végén Zrínyit magasztalja. Figyelemreméltó, hogy az 1651-iki kiadásban ez a két versszak nincs számozva és dült betűkkel van szedve. Úgy látszik, ezeket is a nyomtatás előtt vagy éppen nyomtatás közben szúrta közbe a költő, mert a kéziratban mindkét versszak hiányzik. E subjectiv toldalék nélkül bizonyára ellehetne mindkét ének s bár egy-két kifejezése előfordul a költemény más helyén is (Széchy ez alapon meri Zrínyiének mondani): éppen nem lehetetlen, hogy a költemények ismeretlen sajtó alá rendezője toldotta oda a henye versszakokat. Mert feltűnő, hogy ezek nélkül mind a XIV-ik ének (a 114-ik versszakkal), mind a XV-ik (a 108-ik versszakkal) úgy végződik, hogy csak ez az egy-egy versszak jut a lapra (amire más költemények és énekek végén nincs eset); ezt a sok üres helyet pedig a nyomdai ízlés ma is igyekszik elkerülni, s a Zrínyi könyvét díszesen kiállító nyomdásznak: „császár ő Felsége könyvnyomtatója”-nak már bizonyosan volt ez iránt érzéke. Nem lehetetlen tehát, hogy az ő sürgetésére kellett az üres helyeket egy-egy versszakkal betölteni, de a sietségben elfeledték ezeket megszámozni. Vagy talán ekként is s a dült betűkkel is jelezni akarták a többi szövegtől való különbözést, a minthogy a könyv más helyén ilyen írás csak a tartalmat jelző hosszú címeknél fordul elő.³

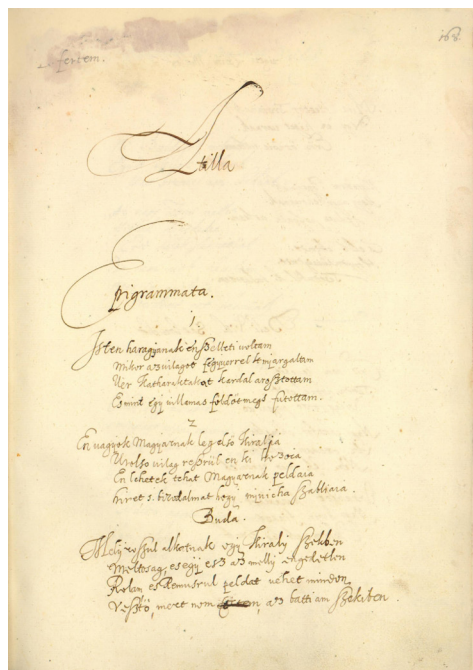
1 NÉNYEI PÁL, *Ne bántsá a Zrínyit!*, Kortárs esszé (Budapest: Kortárs Kiadó, 2015), 233.

2 ORLOVSKY GÉZA, „Zrínyi Miklós »Syrena«-kötetének hatása Fráter István kéziratos versgyűjteményében”, in *Prodromus: Tanulmányok a régi és az újabb magyar irodalomról*, szerk. Kovács Sándor Iván, 21–23 (Budapest: ELTE–MTA, 1985).

3 BADICS FERENC, „Bevezetés”, in GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS, *költői művei*, kiad. SZÉCHY Károly, XXXIII–XXXIV (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1906).

Noha a Zrínyi-kutatás jelen állása szerint tudatos döntésnek tartjuk a beszűrt strófákat, a tipográfiai érvek valóban elgondolkodtatóak. Fontos megfigyelése Badicsnak az is, hogy a kurziválás egybeült csak a paratextusok egy speciális esetében, az argumentumoknál fordul elő, tehát ezzel mindenképp elkülönülnek a strófák szöveggörnyezetüktől.

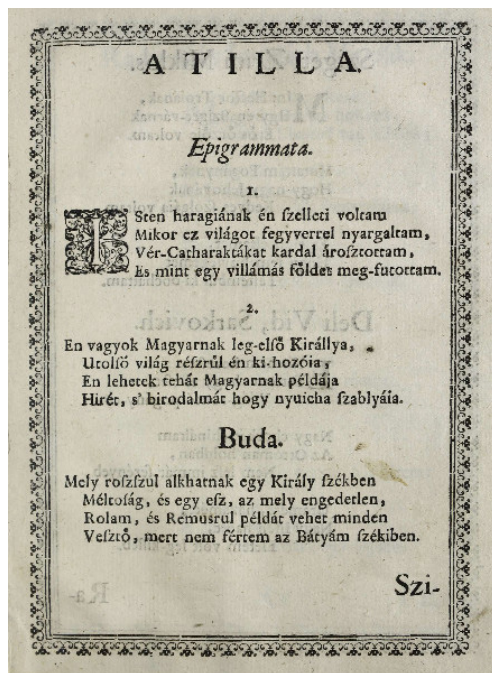
A kötet zömmel egységes tipográfiai jelölést használ az egyes szövegegységek, szöveghierarchia jelölésére, ez alól némileg az epigrammaciklus kivétel. Az „Epigrammata” felirat az *Atilla* című epigramma alá kerül, formázásuk is megcserélődik a logikusan elvárthoz képest: az „Atilla” verzál, az „Epigrammata” azonban nem. Mivel a kódexben is ugyanezen sorrendben szerepel a ciklus és a verscím, feltételezhetjük, hogy a kódexbeli tévedés öröklődik tovább a nyomtatványban. Orlovsky a kritikai kiadásban két, egymásnak némileg ellentmondó magyarázatot is ad a problémára: egy helyütt a másoló egyszerű tévedésének tulajdonítja azt, másuttal azzal magyarázza, hogy a cikluscím utólag kerül az epigrammák élére, s nem lévén elegendő hely az *Atilla* fölött, az alá kerül.⁴ Az kétségtelen, hogy fölötte nehezen férne el, ám az is különös lenne, ha közel másfél strófányi sortávot hagyott volna ki a másoló az „Atilla” cím és a vers között, hiszen a többinél nem látunk erre példát (talán a lap teteji *Radivoj és Juranics vajdák* versé hasonló, ám ott is csak mintegy fél strófányi hely marad ki). Kérdéses továbbá, hogy ezen epigramma címe miért van jóval nagyobb betűvel írva, valamint, hogy az *Atilla* két strófája (a megelőző versekhez, ill. eposzhoz hasonlóan) számozott, míg a többi már nem.

1. ábra: Syrena-códex, 168r.

⁴ ZRÍNYI Miklós, *Költői művei, I*, szerk. ORLOVSKY Géza (Budapest: ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2015), 31, 33.

Ezek együttesen valóban valamilyen figyelmetlenség vagy koncepcióváltás jeleit mutatják. A következetlenségeket végül nem oldották meg, hiszen a nyomtatványban továbböröklődtek. Az „Atilla” itt a kötetben nagyobb szerkezeti egységeket jelölő verzál típust kapja, s a lap tetején foglal helyet, míg az „Epigrammata” kurzív lesz, mint a nyomtatványban másutt az argumentumok és a számozatlan strófák. Kiemelendő, hogy a kéziratban még közel egy betűmérettel és ugyanazon betűtípussal szerepelt a két cím, a nyomdász tehát valami módon továbbértelmezi a kódexben látottakat. A strófaszámozás azonban az *Atillánál* megmarad, a többi epigrammánál pedig ugyanúgy hiányzik, mint a kódexben. A további epigrammák címei egységes formázást kapnak. E formázások összességét úgy is értelmezhetjük, hogy a ciklusnyitó epigramma címe azért kerül kiemelésre, mert ez által jelzik azt (a másoló és a nyomdász), hogy itt egy újabb szövegegység következik. A további epigramma-címek egységes jelölése azt jelzi, e ciklus alá tartoznak a versek. A ciklusnak azonban nincsen címe. Hogy ez egy epigramma-ciklus, azt az „Epigrammata” műfajjelölő alcíméből (kódex), illetve argumentumból (nyomtatvány) tudhatjuk meg.

2. ábra: Syrena-kötet, 160r.

Zrínyi olvasóhoz szóló előszava munkájának gyorsaságára, hiányosságára, a nem-professzionális alkotásra hívja fel a figyelmet, a *Szigeti veszedelem* sokat idézett IX. énekének elején utal a folyó harcokra is.⁵ A Syrena-kötet egészét a vérrel vagy vér által írás, a kard és penna egyidejű forgatása, a kövel, könnyel, hamuval

5 „Engemet pedig, midőn írom ezeket,/Márs haragos dobja, s trombita felzörget,/Ihon hoz házamban füstölgő üszöget/Kanizsai török, óltanom kell eztet.” (IX. ének, 3.)

„buríttatás” motívumai szövik át, melyek mind a heroikus erkölcs elérése, eszményítése felé hatnak.⁶ Bár vitán felül áll, hogy a Syrena-kötet kiemelt témája a heroikus életeszmény, abban megoszlanak a vélemények, hogy mindez hogyan viszonyul a Zrínyi által recipiált marinista és antimarinista poétikákhoz. Míg Bene Sándor szerint Zrínyi a „legmarinistább marinista”, s költészetének egyik különlegességét éppen az adja, hogy abban egymásnak feszül az epikus hősiesség és a marinista concettizmus könnyűsége, addig Laczházi szerint a Marino-követés képek és témák átvételében merül ki, ám karakterében markánsan eltér attól. Mindketten kiemelik Zrínyi poétikájának Marinótól való eltéréseit, csak éppen mással magyarázzák azokat.

Lényegében a marinizmus mint ideológia (az ismeretelméleti szkepszis, a vallási közöny vagy kétely) ellen használja Marinót és az általa teremtett/népszerűsített költői nyelvet – ami egyúttal azt is jelenti, hogy VIII. Orbán ideológiai elvárásainak úgy tesz eleget, hogy nem fogadja el, sőt, látványosan elutasítja a pápa által propagált poétikát. A korabeli kontextusban ez azt üzent: nem akart tudomást venni arról a bizonyos poétikai (és ideológiai) skizmáról, amely a húszas évek római irodalompolitikájában lezajlott.⁷

Zrínyi úgy használja költészetében a nyelvi játékokat, hogy a képek referencialitása, a jelölő–jelölt viszony nem sérül, inkább mélyül (fikció a fikcióban), a költészet morális és társadalmi funkcionalitással bír. Elsőrendű célja nem a szórakoztatás, időmúlatus, hanem az egyéni és közösségi reprezentáció és példamutatás. Talán Zrínyinek ez a döntése az, ami igazán unikálissá teszi: hogy mind a hazai, mind a külföldi irodalmi hagyományokkal szakít oly módon, hogy elemeit ugyanakkor felhasználja, s egy sajátos cél elérése érdekében egyéni poétikát hoz létre. Nem egy Marino, és/vagy VIII. Orbán poétikájával szemben megfogalmazott poétika ez, hanem egy funkciójában és kultúrába ágyazottságában is egyéni alkotás, mely az említett poétikák eszközeit is felhasználja.⁸

6 A „burítás, buríttatás” megjelenéséről, a sajátos költői nyelv marinista alakításáról lásd: BENE Sándor, „A költő Zrínyi Miklós/Miklós Zrínyi, the Poet”, in *Zrínyi-album Zrínyi Album*, szerk. HAUSNER Gábor, 174–249, (Budapest: Hadtörténeti Múzeum–Zrínyi Katonai Kiadó, 2016), 236, passim., <http://real.mtak.hu/47074/>; A heroizmushoz lásd: LACZHÁZI Gyula, *Hősi szenvedélyek: A heroizmus és a szenvedélyek megjelenítése a XVII. századi magyar epikus költészetben* (Budapest: ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009).

7 BENE, „A költő...”, 242.

8 Tulajdonképpen Laczházi is hasonló álláspontot képvisel, legalább Marino költészetének eszközszerű használatát illetően. LACZHÁZI Gyula, *Zrínyi Miklós költészete: A „Syrena”-kötet és a „Szigeti veszedelem”*, UniText 1 (Budapest: Napkút Kiadó, 2018), 88–89. Bene írásának végkicsengése szintén erre utal: „A címlapon egyvalaki hajózik, aki szeretett, szenvedett, bűneit megbánta, és végül elnyerte saját nevét: *Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos.*” BENE, „A költő...”, 248.

A számszimbolika Zrínyinél egyrészt a *Syrena*-kötet olvasóhoz intézett előszavában, másrészt a kötet verseinek számában és számozásában jelenik meg.⁹ Az *olvasónak* első mondata: „Homerus 100. esztendővel az Trojai veszedelem után írta historiáját; énnékemis 100. esztendővel az után történt irnom Szigeti veszedelmet.” Elsőként tehát Zrínyi az epikus költészet atyjának művével teremt párhuzamot a kerek 100-as szám említésével, mely ugyancsak kerekítve értendő Zrínyi esetében, még ha a nyomtatvány megjelenését is tekintjük. Második mondatával pedig az epikus irodalmi hagyomány következő mintaértékű művével, az *Aeneisszel*: ám itt már azzal a különbséggel, hogy míg Vergilius 10 évig, ő csupán egy évig, hovatovább egy télen írta meg művét. A mű tényleges keletkezése szempontjából kevésbé fontos e megjegyzés,¹⁰ annál inkább a műnek kis kerekítéssel valóban működő kapcsolatteremtése a nagy epikus költőelődök, valamint a *Syrena*-kötet között, melyet a 100–10–1 számsorral – némi túlzással: logaritmikus ábrázolással – ér el.

A *Szigeti veszedelem* 1566 számozott strófából áll, a megénekelt ostrom évszáma így szimbolikusan az eposz verseinek összességéként áll elő. Orlovsky Géza a kódex és a bécsi kiadás szinoptikus kiadásának előszavában részletesen összeveti, hogy az eposz egyes részei milyen strófaszámváltozáson mentek át, s megállapítja: „Azt, hogy Zrínyi a kódex összeállításának időpontjában már befejezettnek tekintette az eposzt, a legvilágosabban a versszakok számának összesítése mutatja.”¹¹ A kódexbeli strófaszám 1570, ebből vesz el négyet (a II. és a XIV. énekből), és tesz hozzá három számozatlan strófát, melyek különállását kurziválással is jelzi. Zrínyi „henye” strófáinak¹² létrejöttét Badics fent idézett gondolatai nyomán Kovács Sándor Iván szintén tipográfiai okokra vezeti vissza, a költő tudatosságának jelét látva abban is, hogy a kitöltetlen helyre azonmód költ két versszakot. Azok témájának mintegy ad hoc feltalálását érzékletesen le is írja:

[...] művészi tudatossága többnyire bámulatos; még akkor is, ha a kinyomtatás közben kell papírra vetnie két kiegészítő strófát. Ha a kötet nyomása a xiv. ének végéig nem áll már készen, s Zrínyi nem pörgeti át az előző lapokat, nem gyönyörködik el a címlap és a Dedikálás szép nagy betűiben, talán másképp alakul a legvégső lezáró strófa. A Dedikálás világos szavú prózájában a költő ekkor látta meg a verssé is kibontható képlehetőséget, s így lett a „véretem utolsó cseppig néki

9 MOHÁCSI Ágnes, „Számszimbolika a »Szigeti veszedelem«-ben”, *Zrínyi-dolgozatok* 4 (1987): 1–12.

10 „... énnékem pedig egy esztendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem munkámat.” Bene értelmezésében a feltehetőleg 1645–46 tele a megfogalmazás szerint csak annak időpontja, amikor befejezte Zrínyi a kötetet (ill. az eposzt), ám ezt évek tervezése és munkája előzte meg. A *véghez vinni* megfogalmazás azonban inkább jelent folyamatos tevékenységet ebben a kontextusban, mint annak pontszerű befejezését. A Bene által javasolt értelmezés az ellentét élet is elvennie (míg Vergilius 10, ő 1 év, sőt 1 tél alatt vitte véghez), s a 100–10–1 láncolatnak is elvennie a jelentőségét. Így érdemesebb azt retorikai fordulatként olvasni. BENE, „A költő...”, 174–176.

11 ZRÍNYI, *Költői művei*, I, 31.

12 BADICS, „Bevezetés”, XXXIII.

dedikálhassam” személyes vallomásából dédapja mártíriumát magasztaló barokk költői metafora: „Vére hullásával nagy bötüket formált,/Illy subscribálással néked adta magát.”¹³

Hogy mikor, mi módon látta meg a versben kibontható képet Zrínyi, nem tudhatjuk – fontos észrevétel azonban ez Kovács Sándor Ivántól. A vérrel vagy vér által való *dedikálás*–*subscribálás* párhuzam nemcsak keretezi a kötet verseit, illetve kiemeli azok közül a terjedelmében, s a számszimbolika miatt is különleges eposzt, de a két Zrínyi tetteit, az általuk közvetített heroikus erkölcsöt is összekapcsolja e szöveghellyel. Az eposz szövegétől való elkülönülését és reflexív voltát ezen strófáknak így a számozás hiánya és a kurziválás mellett tovább erősíti, hogy azok a kötetnek keretet adó paratextus szövegével rezonálnak.

13 Kovács Sándor Iván, „Utószó”, in *Adriai tengernek Syrenaia (hasonmás kiadás)* (Budapest: Akadémiai Kiadó–Magyar Helikon, 1980), 17.